

Iedereen kent de apostrof. Dat nietige vlekje hoog op de regel, bij de lussen en de stokken. Iedere schrijver maakt gebruik van deze hoge komma. De apostrof zit dan ook ook op een prominente plaats op het toetsenbord. Maar niemand weet eigenlijk wat dat voor een dingetje is. Als we aan een punt denken, dan associëren we dat met een betekenis, meestal geeft een punt het einde aan. We zeggen niet voor niets: "Punt, uit". De komma is voor het tijdelijke oponthoud, en vraag- en uitroepetekens spreken voor zichzelf. De dubbele punt kondigt iets aan. Ook dubbele aanhalingstekens zijn goed te interpreteren want daartussen bevindt zich iets wat iemand heeft gezegd of geschreven. Maar de apostrof is allerm minst eenduidig. Staan er twee hoge komma's met iets er tussen, dan zou het kunnen gaan om de zogenaamde 'enkele aanhalingstekens', waarvan het gebruik niet erg duidelijk is en waarvoor er ook niet echt heldere voorschriften zijn. Zelf gebruik ik de '...' vooral bij citaten of in de 'noemfunctie'. We zullen deze aanhalingstekens ook tegenkomen in het hoofdstuk over krantenkoppen en daar valt er nog wel iets meer te zeggen over het verschijnsel van enkele aanhalingstekens.

Maar in dit hoofdstuk neem ik u mee op zoek naar de geheimen van de apostrof, de enkele hoge komma. Apostrof is een woord dat via het Frans uit het Grieks is overgenomen – apostrophe [in Griekse letters] – en dat gevormd is uit apo dat 'weg' betekent en 'strofe' dat letterlijk 'omwenteling' betekent, maar ook 'stukje tekst', en dan vooral 'stukje gedicht'. Voor ons doel zou je apostrof kunnen vertalen als 'stukje tekst weg'. De apostrof wordt dan ook vaak het 'weglatingsteken' genoemd. Voor een boek over het Kortere lands natuurlijk een prominent leesteken! De apostrof vormt voor de liefhebber van de bouwstenen van de schrijftaal een buitengewoon interessant onderwerp. Vooral omdat de apostrof zich niet gemakkelijk laat vangen. We denken dat we weten wat het voor teken is, maar als we er beter naar kijken blijkt er een complexe organisatie achter te zitten en zijn er verschillende manieren om hem te gebruiken. De apostrof is dan ook mijn favoriete leesteken, een heel klein stipje met grote gevolgen.

Ik zal proberen om de belangrijkste rollen van de apostrof uit de doeken te doen. Dat is een vrij lastige opgave want er is eigenlijk vrij weinig over bekend, tenminste voor zover ik weet. De spellingsvoorschriften bevatten wat informatie en her en der vind je wel opmerkingen en lijstjes voorbeelden, maar een systematisch overzicht van de mogelijkheden en betekenissen van het weglatingsteken is er niet. Desalniettemin zijn wij in staat om de apostrof in een verscheidenheid aan situaties in te zetten en daar komt mijn fascinatie vandaan. Schrijvers van het Nederlands hebben veel kennis van dit nietige leesteken, maar welke kennis dat is, dat weet niemand. Ik ga een tipje van de sluier oplichten en ik hoop dat de lezer dit niet opvat als gepriegel op de vierkante millimeter – ongeveer de oppervlakte van de apostrof –, maar als een zoektocht naar de verborgen betekenissen van een schijnbaar irrelevant detail.

In het hoofdstuk over landen, plaatsen en straten gingen we al op zoek naar een antwoord op de vraag als 'waarom schrijf je wel A'dam maar niet V'park?' In dit hoofdstuk kijken we naar vragen als 'waarom schrijf je baby's, en niet babys of babies?' of 'waarom heb je wel 's winters en 's zomers, maar niet 's lentes of 's herfst?' Dit soort

vragen lijkt van het type 'waarom zijn de bananen krom?' en tot op zekere hoogte zijn ze dat ook. Wij ervaren de wereld om ons heen meestal als vanzelfsprekend en het komt zelden bij ons op om die vanzelfsprekendheid ter discussie te stellen. En dat is nu precies wat ik wil doen in dit hoofdstuk. Dat is ook één van de belangrijkste drijfveren achter wetenschappelijk onderzoek. Zouden we niet de neiging hebben om voor de hand liggende verschijnselen ter discussie te stellen, dan was de aarde misschien nog steeds plat geweest en dan was er zeker nooit een Higgs-deeltje aangetroffen in een miljarden kostende, economisch gezien nutteloze Cern-deeltjesversneller bij Genève. Het gaat om nieuwsgierigheid naar de organisatie van de werkelijkheid om ons heen en in onszelf, los van de vraag of we daar rijk mee kunnen worden of de wereld vooruit kunnen helpen. Waarom we dit soort nutteloze nieuwsgierigheid hebben is nogal onduidelijk.

De vraag hoe we het beste tomaten kunnen modificeren valt direct te begrijpen, want het beste antwoord op die vraag levert ook de beste concurrentiepositie in de groenteeconomie. Dat geldt ook voor de vraag welk geneesmiddel het beste effect heeft op een bepaald ziektebeeld. Maar vragen naar de eerste mens, het zwartste gat of het kleinste deeltje kunnen alleen maar begrepen worden als het gevolg van onze nieuwsgierigheid. Het is overigens niet duidelijk dat elk lid van de menselijke soort deze neiging in zich heeft. Zo zien we dat politici er telkens weer naar streven om wetenschap in te perken tot nuttige wetenschap, ook wel maatschappelijk relevante wetenschap of innovatieve wetenschap genoemd – denk aan het huidige innovatieplatform met zijn 'topsectoren' –, maar ondanks deze drang naar toepasbaar onderzoek blijft er gelukkig veel onderzoek dat uitsluitend gemotiveerd wordt door onze nieuwsgierigheid.

Evolutionair gezien zou de nieuwsgierigheid een voordeel kunnen zijn.

Vanzelfsprekendheden ter discussie stellen kan uiteindelijk leiden tot betere kansen tot overleving. Veel van de belangrijkste vindingen van de mensheid zijn niet tot stand gebracht door een bestaand probleem wetenschappelijk en grondig aan te pakken, maar vanuit min of meer toevallige ontdekkingen als gevolg van onze neiging om schijnbaar nutteloze vragen te stellen. Hoe beter een groep mensen in staat is na te denken over de wereld om hen heen, hoe beter de kansen om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden.

Hoe wij ook komen aan het vermogen om nutteloze vragen te stellen, duidelijk is dat mijn zoektocht naar de eigenschappen van de apostrof uitsluitend gemotiveerd wordt door nieuwsgierigheid en in geen enkelzicht opzicht nuttig is of kan worden gemaakt. Met de beste wil van de wereld kan ik niet bedenken waar inzicht in de apostrof goed voor zou zijn. Volmaakt nutteloos onderzoek naar een grotendeels overbodig stipje dat alleen voorkomt in de schrijftaal. Als u op zoek bent naar voorschriften voor hoe het moet of zou moeten, naar suggesties voor het verbeteren van onze spelling of het ontwikkelen van leermethoden voor schrijftaalverwerving, dan kunt u beter een ander boek gaan inkijken. Als u vindt dat wetenschap de maatschappelijke verplichting heeft om bij te dragen aan het oplossen van de grote problemen van onze samenleving (in Europa tegenwoordig 'Grand Challenges' genoemd), dan moet u een ander boek gaan lezen. De volgende hoofdstukken gaan er alleen over hoe het zit en hoe het kan dat het zo zit. En dat is fascinerend genoeg!

De apostrof gaat vaak vooraf aan een meervoud-*s* (*ski's*) of een genitief-*s* (*oma's*). In het Engels is er ook een apostrof bij de genitief, maar daar werkt het systeem zo dat de genitief altijd een apostrof heeft en het meervoud nooit (zie kader). In het Nederlands is het optreden van de apostrof bedoeld voor die gevallen waar anders spellingsverwarring zou kunnen ontstaan, zowel bij meervouden als bij genitieven. Het valt niet direct op dat het hier gaat om een Korterlandse functie van de apostrof, want het is niet duidelijk dat er iets is weggelaten. Je zou echter heel goed kunnen beweren dat bij *oma's* een letter *a* is weggefallen. Zoals besproken in het hoofdstuk over de klinkerdief wordt de lange klank *a* in gesloten lettergrepen geschreven met een dubbele letter *a* (*kaas*, *haas* etc.). In open lettergrepen valt er één *a* weg: het is *oma* en niet *omaa*. Omdat de meervouds-*s* in *oma's* de lettergreep weer sluit – de lettergrepen zijn *o* en *maas* – hadden we ervoor kunnen kiezen om het meervoud te schrijven als *omaa's*. Dat zou geheel volgens de systematiek zijn. Maar dat hebben we niet gedaan. We voegen een apostrof in die twee betekenissen zou kunnen hebben. Ten eerste kunnen we de apostrof zien als een teken dat aangeeft dat er een letter is weggefallen. Dan zou de apostrof de plaats innemen van de *a* in *oma's* en van de *o* in *auto's*. Een tweede interpretatie van de apostrof is dat de *s* in zekere zin niet tot het voorafgaande woord hoort. Het betekent dan iets als: wat voorafgaat aan de apostrof is een woord, en dat spreek je ook zo uit, en de *s* voeg je daar later aan toe. Zou je de *s* direct achter het woord zetten, als in *omas*, dan zou het volgens de regels een korte *a* worden, en dat is niet de bedoeling. Hoewel de eerste interpretatie aantrekkelijker is – een vervanging van een gestolen letter – lijkt de tweede interpretatie de juiste, want wat is er eigenlijk weggelaten bij *ski's*?

–		+
two pianos	–	twee piano's
two skis	–	twee ski's
two madonnas	–	twee madonna's
+		–
John's car	–	Jans auto
Mac's bun	–	Macs broodje
my father's wife	–	mijn vaders vrouw
+		+
Billy's kid	–	Billy's kind
Yoko's song	–	Yoko's liedje
Anna's talent	–	Anna's talent
–		–
two fans	–	twee fans
two films	–	twee films
two methods	–	twee methodes
+		–
the girl's look	–	the girls look
their client's wish	–	their clients wish
the Beatles' record	–	the Beatles record

Het meervoud: whisky's, whiskies, whiskys of whiskeys

We schrijven *foto's*, *oma's*, *accu's*, *baby's* en *ski's*, maar ook *doosjes*, *cafés*, *dominees*, *bureaus* en *etuis*. Het is duidelijk dat de klinkerdief hier een rol speelt (zie hoofdstuk xx). Hadden we de lange klinkers aan het eind van een woord niet teruggebracht tot één klinkerletter, dan was de apostrof in *oma's* niet nodig geweest, want dan was het enkelvoud *omaa* in het meervoud *omaas* geworden. Zo goed als het meervoud van *dictee* niet *dicte's* is of *dictee's* maar *dictees*. Iets dergelijks zien we bij *tralie* dat in het meervoud niet *trali's* of *tralie's* wordt maar *tralies*, terwijl *ski* een apostrof in het meervoud krijgt, *ski's* en niet *skis* want dan zou verwarring ontstaan met de korte klinker als in *vis* of *kris*.

moeras -	hoera's
polis -	poli's
Lesbos-	lesbo's
plus -	plu's
adios -	radio's

Als we dus bij *oma* alleen een meervoud-s toevoegen zoals dat wel gebeurt in *oom-s*, zou dat leiden tot *omas* en dan wordt de lange klinker *a* ten onrechte een korte, als in *Thomas*. Volgens de norm moeten we hier gebruik maken van de apostrof, die er voor zorgt dat de *a* schijnbaar aan het eind van het woord blijft staan, en dus lang blijft: *oma's*. Bij woorden als *café* of *cadeau* is die apostrof niet nodig, want ook zonder apostrof weten we dat de *e* met een voorover hellend streepje en de *eau* lang zijn, en dus is *cafés* en *cadeaus* (vgl. *kado's*) de juiste schrijfwijze.

Maar deze ontwarringslogica geldt weer niet altijd, want *baby* wordt niet *babys*, maar *baby's*. De uitspraak van de letter *y* is behoorlijk rommelig. Het is een overbodige letter, die afkomstig is van leenwoorden van Griekse en Engelse afkomst en we spreken hem zonder veel systeem uit als *ie*, *i*, *ai* of *j*. Een overzicht vindt u in het kader.

<i>de Y</i>				
ie (open)	ie (gesloten)	i	j	ai (ei)
baby	acryl	symbool	yen	bye
dynamo	enzym	mysterie	yup	bypass
embryo	satyr	lymphe	boycot	byte
fysiek	systeem	pygmee	mayo	dry
hobby	vinyl	gym	foyer	nylon
hyena	acyl	idylle	rayon	
mythe	aryl	lynx	royaal	i of ie
sexy		klysmā	yoga	cyste
type	ee	syllabe	yoghurt	hysterie
jury	essay	hymne		
	gay			

We zouden er waarschijnlijk beter aan doen om deze letter uit onze spelling te verwijderen, maar dat blijkt niet simpel. In 1994 schreef ik over spelling een stukje in het tijdschrift *Spektator* waarvan ik hier de laatste alinea citeer.

Ik wil afsluiten met een mooi voorbeeld van dit irrationele gekakel. In een recent stuk stelt de intellectueel en schrijver Benno Barnard dat de spelling van het woord *gynaecoloog* gehandhaafd moet blijven omdat het zo mooi de Griekse rol in de westerse cultuurgeschiedenis weerspiegelt. Het doet hem denken aan humanisme, Hippocrates en wat al niet meer. Echter, de heer Barnard zou toch moeten weten dat de Grieken anders spelden dan wij, dat een directe vertaling van de Griekse spelling in een Nederlandse spelling leidt tot een spellingswijziging (gynekoloog), dat het gesproken gynaecoloog al duidelijk de oorsprong verraaft vanwege het Griekse achtervoegsel *loog*, vergelijk psycholoog, dialoog etc. en dus dat de spelling op geen enkele manier gerelateerd is aan het begrip of de oorsprong daarvan. Het doet mij denken aan iemand die een Engelse auto koopt en dan wil dat het stuur rechts zit, zodat hij er telkens aan wordt herinnerd dat de auto van Engelse oorsprong is. Dat deze plaats van het stuur in Nederland zeer onhandig is en dat we de plaats van het stuur niet nodig hebben om de oorsprong van de auto te bepalen, dringt niet tot hem door. Het lijkt me een mooi geval van intellectueel snobisme, en zoals elke vorm van snobisme is dat een uiting van kortzichtigheid.

In dit verband is het aardig om te constateren dat we weliswaar van alles van andere talen overnemen, maar dat we er geen been in zien om die woorden aan het Nederlands aan te passen. U weet vast niet dat het woord *boycot* een zuiver Nederlands woord is. Zouden we het hebben overgenomen dan zou het *boycott* zijn geweest, want zo heette de Ierse pachter die de naamgever is geworden van dit woord. In het Engels dus met dubbel *t*. In het Nederlands niet, dat komt door de regel dat wij dubbele letters aan het eind van een woord reduceren, zoals uitgebreid beschreven in het hoofdstuk over medeklinkerdiefstal. We passen zonder scrupules Nederlandse spellingsprincipes toe op leenwoorden, maar weer niet te rigoureuus, want anders was het wel *bojkot* of *boikot* (vgl. *hooikot*) geworden.

Bij woorden als *baby* is er geen duidelijke reden om een apostrof te schrijven in het meervoud, want ook zonder apostrof kan de *y* gevolgd door een *s* uitgesproken worden als een *ie*, zoals in SYStem. Vergelijk *symbool* en *systeem*. Hier wordt tevens de analyse dat de apostrof bij het meervoud dient als weglatingsteken definitief vaarwel gezegd, want er is in het woord *baby's* helemaal niets waarvan je zou kunnen denken dat het is weggelaten. Het is eerder zo dat het iets overbodigs toevoegt.

De *-y* aan het eind is vrijwel altijd afkomstig van woorden die we uit het Engels hebben overgenomen, zoals *hobby*, *lobby*, *pony*, *panty*, *sherry* etc. We hadden behalve het enkelvoud ook het meervoud van de Engelsen kunnen overnemen. Het Engels doet het om onduidelijke redenen ook nogal omslachtig. In plaats van *hobbys*, *lobbys* etc. kiezen Engelse schrijvers voor *hobbies*, *lobbies*, *ponies*, *panties* en *sherries* als meervoud. Dat doen wij dan weer niet. Waar het Nederlandse systeem – 's alleen bij mogelijke verwarring – niet wordt nagevolgd bij *baby*, volgen we ook het Engelse systeem niet bij Engelse leenwoorden, want Nederlandse *babies* komen niet langs een strenge corrector.

Maar als de -y aan het eind voorafgegaan wordt door een klinker, als in *essay* of *playboy*, dan hoeft de apostrof weer niet, want we horen *essays* en *playboys* te schrijven. Grappig wordt het bij *whisky*, want komt de *whisky* uit Ierland, dan heet hij ineens *whiskey*. Volgens de regels van het Nederlands zijn het dan *whisky's* en *whiskeys* in het meervoud, terwijl de Engelsen *whiskies* en *whiskeys* drinken. Maar toepassing van het achterliggende spellingprincipe – apostrof alleen om problemen met korte en lange klinkers te vermijden – zou leiden tot *whiskys* en *whiskeys*.

Niet alleen de *y* zorgt voor verwarring, ook over de *ij* zijn we het niet helemaal eens. De dichter Hendrik Marsman schrijft in een *essay* over zijn collega Ter Braak: "Er zou over deze critiek een *essay* van verscheidene *bladzij's* te schrijven zijn", maar op een webpagina met onderwijsmateriaal vinden we: "Graag wil ik jullie even meedelen, dat wij op onze school al meer dan 10 jaar werken met stickerboekjes in groep 1 en 2. De kinderen in groep 1 hebben een boekje met 14 *bladzijs* en in groep 2 staan er zelfs 20 *bladzijs* in." Het is de vraag of het meervoud van *bladzij* met of zonder apostrof moet worden geschreven. Voor zover ik kan overzien geeft zelfs de meest uitgebreide spellingsgids, de *Technische Handleiding; regels voor de officiële spelling van het Nederlands* van juni 2009 hier geen uitsluitel. Je zou een apostrof kunnen schrijven naar analogie met de apostrof na de *y*, maar omdat de *ij* niet expliciet genoemd wordt als klinker waarna een apostrof kan volgen, lijkt het ook redelijk om geen apostrof te schrijven. Zonder te weten waarom, zou mijn intuïtieve voorkeur uitgaan naar *bladzij's*.

in Duitsland maakt men zich zorgen

***Nicht's. Nur Dunkelheit und Schwärze.* Die Apostrophenkatastrophe.**

Schon länger erscheint das deutsche „Auslassungszeichen“, der Apostroph, in einer Art sächsischer Genitiv (Heidi's Geburtstag, Tilo's beste Freundin), was man zunächst noch als die neueste von vielen anglistischen Albernheiten abtun konnte. Dann aber drang der Apostroph auch in die Pluralbildung vornehmlich solcher Substantive vor, die bei Kommunikationsfrenetikern beliebt sind (Hi Fan's, wichtige Info's, coole Link's). Inzwischen sind die von dem Hochstrich zerteilten Wortbilder zu einer echten Landplage geworden, die einem das Lesen verleiden kann. Besonders böse erwischt hat es das Pronomen „nichts“. 2.690 „Nicht'se“ findet die Suchmaschine Google Anfang Mai 2001 im Internet, und dabei werden nicht nur panische newsgroup postings (kann nicht's mehr downloaden) und verzweiflungsvolle Jungpoeten (Ich bin nicht's. Nicht's. Nur Dunkelheit und Schwärze.) auffällig, sondern auch das Erzbischöfliche Gymnasium St. Anna (wenn Sie mit der Kirche nicht's am Hut haben), die Freiwillige Feuerwehr Laxenburg, von der wir das zuallerletzt erwartet hätten (Rasen bringt nicht's), und schließlich die „Studiengemeinschaft Darmstadt“, die auf einer (orthographisch überhaupt sehr originellen) Seite die Situation mit einem gegen fortbildungsunwillige Phlegmatiker gerichteten Spruch ganz unfreiwillig und satirefrei auf den Punkt bringt: „Wissen ist Macht, nicht's Wissen macht aber auch nicht's!“ Der Apostroph verliert sich aber leider nicht im „Nicht's“: Mittlerweile gibt's auch schon den Bauer'n-Hof, das Spielzeug von Damal's und den Weihnacht's-Baum. Kein Zweifel mehr: Wir sind gerichtet — alles nur noch Kabarett. Allerdings: Widerstand wird

noch geleistet, auch im Internet.

De genitief: Antigone's antilopes

Het tweede procédé waarbij de apostrof wordt ingezet is de zogenaamde prenominale genitief. De genitiefvorming in het Nederlands is in vergelijking met vroeger sterk in mogelijkheden teruggelopen. Het gaat tegenwoordig vooral om namen van mensen, die in de genitief gevolgd worden door een *s*-uitgang. In deze categorie geldt hetzelfde onderliggende systeem als bij het meervoud: voeg alleen een apostrof toe als het nodig is. Zoals blijkt uit het kader, zijn wij in tegenstelling tot het Engels bij deze categorie vrij spaarzaam met de apostrof. Na vrijwel iedere eindmedeklinker volgt direct de *s*: *Rob's zeehond*, *Macs broodje*, *Ruuds kabinet*, *Aafs vader*, *Johans gelijk* enzovoorts. Bij de klinkers aan het eind ligt het wat ingewikkelder, maar vergelijkbaar aan wat we bij het meervoud zagen:

I	Anna's geheim			
	Adri's Tonio			
	Onno's ontdekking van de hemel			
	Lulu's Wedekind			
	Danny's gezichtsvermogen			
II	Kee's tante	of	Kees tante	(Kees' tante)
	Lou's Berlin	of	Lous Berlin	(Lous' Berlin)
	Loe's oorlog	of	Loes oorlog	(Loes' oorlog)
III	Weiwei's huisarrest	of	Weiweis huisarrest	
	Kenau's karakter	of	Kenaus karakter	
	Geertrui's Boniface	of	Geertruis Boniface	
	Lidewij's trends	of	Lidewijs trends	

De eerste vier (I: *a*, *i*, *o*, *u* aan het eind) krijgen een apostrof omdat anders de uitspraak van de eindklinker verandert. Op de *y* volgt een apostrof zonder dat die nu echt nodig is, net als bij het meervoud (zie boven).

Het drietal dat daarop volgt (II), zou voor de uitspraak heel goed zonder apostrof kunnen, maar nu is er het probleem dat deze namen met een *s* erachter andere namen worden: *Kees*, *Lous* en *Loes*. Maar als het de oorlog van Loes zou zijn, dan zouden we *Loes' oorlog* schrijven. Daarom schrijven de regels *Loes oorlog* voor, maar niemand houdt zich daaraan en iedereen schrijft *Loe's oorlog*. Dat ziet er in mijn ogen ook beter uit. Het principe dat de apostrof gebruikt wordt om misverstanden te vermijden in de uitspraak, kan goed worden uitgebreid naar misverstanden in de betekenis, en in deze gevallen in de verwijzing.

Voor de laatste vier gevallen (III) bestaan geen duidelijke regels. Als we onze intuïtie volgen, lijkt een apostrof een goede keuze. Maar de regel maakt het moeilijk. Volgens de Technische Handleiding gaat het als volgt:

De apostrof wordt geschreven voor de tweedenaamvals-s van zelfstandige of bijvoeglijke naamwoorden wanneer aan alle volgende voorwaarden voldaan is:

1. de woorden eindigen op een enkele letter a, e, i, o, u, y
2. deze klanken worden uitgesproken als vrije klinker
3. deze dragen geen Frans accentteken <' >, <' > of <^ >
4. a. deze worden voorafgegaan door een medeklinker (voorbeeld: *p* in *opa's*), of
b. deze worden voorafgegaan door een klinker waarmee ze niet samen één grafeem van twee of meer letters staande voor één foneem vormen.

Het begrijpen van deze regel is bepaald geen sinecure. Tot en met 4a. gaat het allemaal nog wel, maar 4b. maakt het ingewikkeld. Het gaat er om dat je *Romeo's* en *Julia's geliefde* schrijft. De *e/i* en de *o/a* in *Romeo* resp *Julia* vormen samen niet één klank, en dus voldoen ze aan 4b, en dus is de apostrof verplicht. Bij *Rousseau* daarentegen vormen de drie klinker-letters één grafeem en één foneem – de lange *o* – en dus wordt niet voldaan aan 4b. waardoor er geen apostrof wordt geschreven in *Rousseaus romantiek*.

Maar wat gebeurt er bij tweeklanken als *ui*, *au* en *ei*? Volgens sommige deskundigen zijn tweeklanken twee klanken, twee fonemen dus. Maar anderen menen dat het gaat om één foneem. Ik heb het even voorgelegd aan vier fonologen in mijn omgeving en beide standpunten hebben twee aanhangers. Pas nu 4b. eens toe. De *i* in *ui* wordt voorafgegaan door de klinker *u*. Het is niet onredelijk om te zeggen dat *ui* een vaste combinatie is, dwz. één grafeem van twee letters. Nu moet de schrijver afhankelijk van zijn aanname over de fonologische eigenschappen van tweeklanken een apostrof schrijven of niet. Vindt hij dat het gaat om één foneem, dan wordt niet aan 4b. voldaan en mag er geen apostrof worden geschreven in *Kenaus karakter*. Vindt hij dat tweeklanken bestaan uit twee fonemen, dan wordt aan 4b. voldaan, en moet de apostrof geschreven worden, *Kenau's karakter* dus. Wel mooi dat je eerst een taalkundig standpunt moet innemen voordat je weet hoe je dit schrijft, maar ik kan me voorstellen dat niet iedereen een mening heeft of wil hebben over de vraag of een tweeklank al dan niet bestaat uit twee klanken.

Voor de *ij*-tweeklank aan het eind van een woord ligt het weer anders, want zo'n woord eindigt op de letter *j* en dan loopt het al mis bij voorwaarde 1. Zouden we de *ij* opvatten als een enkele letter – de Nederlandse versie van Scrabble bevat naast een *y* ook een *ij*, maar geen *ei*, *ui* of *au* – dan loopt het ook mis, want de *ij* komt niet voor in 1. Kortom, *Lidewij's trends* is altijd fout, maar voor sommigen is *Weiwei's huisarrest* goed, terwijl anderen *Weiweis huisarrest* moeten schrijven. Aangezien de meeste mensen helemaal geen standpunt hebben over de fonologie van tweeklanken, komt het er op neer dat bij de *ei* de keuze vrij is, terwijl de *ij* geen apostrof kan hebben. Een fraai staaltje van willekeur.

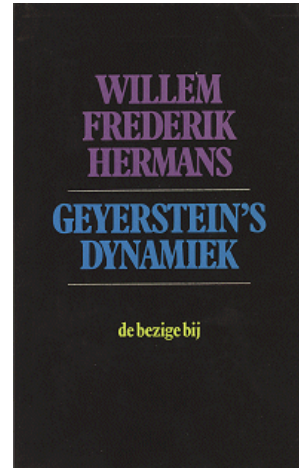
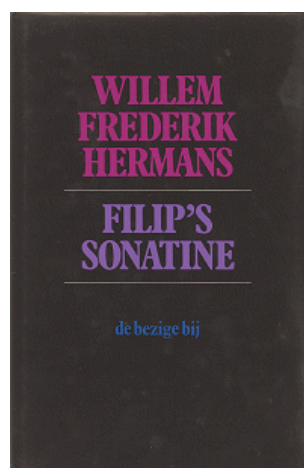
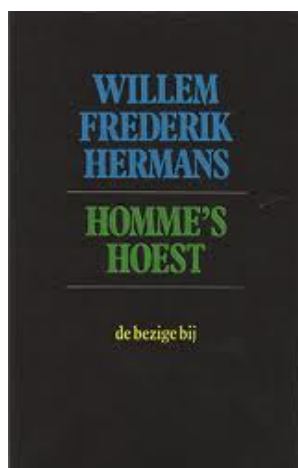
Als we het regelsysteem van de Nederlandse Taalunie volgen, dan zouden woorden die eindigen op een enkele letter *e* (conditie 1) en die voorafgegaan worden door een medeklinker (conditie 4a) op het eerste gezicht zonder apostrof dienen te worden geschreven. Maar ook hier stuiten we op een fonologisch probleem, en nu ten aanzien van conditie 2. Daar staat dat de klinker moet worden uitgesproken als een "vrije klinker". Of de stomme-*e*, in dit boek geschreven als @, een vrije of een gedekte klinker is, is niet zo duidelijk en sterk afhankelijk van definities. Een vrije klinker is meestal gelijk aan een lange klinker, dus de lange *oo* is 'vrij' en de korte *o* 'gedekt'. Het verschil is onder andere dat vrije klinkers voorkomen in open lettergrepen (*zo*, *piano* etc.), terwijl

dat voor gedekte klinkers niet zo is. Langs deze benadering is de @ een vrije klinker. Ook qua lengte lijkt de @ eerder lang dan kort. Als we ervan uitgaan dat de @ een vrije klinker is, dan leidt het toepassen van de regel ertoe dat we *Jantje's pruimen* moeten schrijven, en ook in het meervoud *kudde's* en *horde's*. Maar heel vaak wordt de @ buiten het systeem gehouden en niet beschouwd als vrij en ook niet als gedekt. In dat geval is het geen vrije klinker en geldt conditie 2 niet, wat tot gevolg heeft dat de apostrof niet moet worden toegevoegd. Dan wordt het dus *Jantjes pruimen* en niet *Jantje's pruimen*. De 'Technische Handleiding Spelling' kiest voor de tweede interpretatie – @ is vrij noch gedekt –, en dus voor *Jantjes pruimen*.

Maar het is duidelijk dat ook de Taalunie de @ een twijfelgeval vindt want er wordt expliciet gesteld dat naast *Dantes komedie* ook *Dante's komedie* is toegestaan. Ze koppelen dit aan de uitspraak, er kennelijk van uitgaand dat *Dante's komedie* een andere uitspraak heeft dan *Dantes komedie*. Ik zou niet weten welk verschil in uitspraak dat betreft, maar Trouw maakt goed gebruik van de verwarring:

Italiaanse groep wil verbod op Dante's 'racistische' Komedie

De qua spelling zeer normatief ingestelde schrijver W.F. Hermans noemt een van zijn boeken *Homme's hoest*. Bijzonder is dat dit voorbeeld ook genoemd wordt in de Technische Handleiding (p.128), maar dan zonder apostrof. Het lijkt erop dat de Nederlandse Taalunie schoolmeester wil spelen en Hermans op de vingers wil tikken, zij het op pagina 128 van een vrij onleesbaar en moeilijk vindbaar manuscript. Hier zal Hermans zich niet voor omdraaien in zijn graf. Andere teksten van Hermans zijn *Filip's sonatine* en *Geyerstein's dynamiek*. Het lijkt er op dat Hermans de Engelse systematiek hanteert, want hij zondigt hier systematisch tegen de spellingsregels.

Ook Van Nelle houdt zich niet aan de regel dat de apostrof wordt weggelaten na een @. Datzelfde geldt voor het beroemde blikje van Droste's cacao.

Hier zien we net als bij de *y* en bij tweeklanken dat het bedachte systeem van de spelling te wensen overlaat. Toch zou het vrij simpel kunnen zijn. De apostrof is ingevoerd om uitspraakproblemen te vermijden. Maak dat de regel dat ook doet en gooi die onhanteerbare apostrof-regel overboord. Bij de *e* aan het eind van een woord ontstaan geen uitspraakproblemen. Een enkele *e* zonder leestekens wordt altijd uitgesproken als een stomme *e* (*aarde*). De lange *e* schrijven we met twee letters *e* (*dictee*) en de klank *e* geschreven als *eh* of als een *è* komt eigenlijk nauwelijks voor, behalve in *hè* of *beh*. De apostrof is hier dus overbodig, behalve misschien bij uitzonderingen als *Antigone's tragedie* (vgl. *Antigone* en *antilope*).

Apostrof na -s: Kees' hond en Hans' worst

De weglatingsapostrof

We hebben gezien dat de bestaande regels voor de ontwarringsapostrof niet in alle opzichten ideaal zijn. Er zijn zeker vier manieren om het Nederlandse systeem van de apostrof bij meervouden en genitieven te verbeteren:

- 1) we schaffen de apostrof af; dan moeten de gevallen die verwarring opleveren aangepast worden; het wordt dan *omaas autoos*; hier ontstaat vooral een probleem bij de *i*-woorden, want dan zou *ski's* eigenlijk *skiis* of *skies* moeten worden, en dat ziet er een beetje gek uit; maar dit is wel de keuze die gemaakt wordt bij het verkleinwoord: *omaatje*, *skietje*, *autootje*, *menuutje*. Er pleit veel voor deze keuze;
- 2) we handhaven de apostrof alleen in die gevallen waar het ontbreken echt verwarring oplevert, en dan wordt het *oma's ski's* maar ook *babys*, *Hombres* en *Geertruis*;
- 3) we voegen een apostrof altijd toe als een woord eindigt op een klinker; dan schrijven we *tralie's*, *whisky's*, *Esmee's liedjes*, *Jelle's vader* etc. Hier ontstaat ook een klein probleem. Moet je dan *playboys* of *playboy's* schrijven? En dat hangt er vanaf of je de laatste *y* in dat woord als klinker beschouwt of als medeklinker. Maar dat is weer een ander probleem; zie ook *yoghurt* en de scrabble-woorden *yak* en *yen*;

- 4) we doen net als het Engels. Altijd een apostrof bij de genitief en nooit bij het meervoud. Bij het meervoud moeten we dan oplossing 1 volgen en bij de genitief voegen we nogal wat 'overbodige' apostrofs toe, maar het systeem is simpel en plaatst ons niet echt voor problemen.

Ik geloof dat de eerste oplossing mijn voorkeur zou hebben. Een transparant systeem dat helaas nogal afwijkt van het huidige systeem. En dus ga ik het niet voorleggen aan de Nederlandse Taalunie want als je alleen al denkt over spellingsverandering wordt je verketterd en afgeschilderd als verloederaar van onze hoogverheven moedertaal. Ik ben ook helemaal geen voorstander van spellingsverandering. Het kan me eigenlijk weinig schelen of het officiële systeem deugt. Als taalgebruiker wil ik niet eens weten hoe het moet. Dat is meer iets voor deelnemers aan het Nationale Dictee. In het geheim ben ik voor de totale afschaffing van de officiële spelling, maar daar is geloof ik verder niemand voorstander van, dus daar wil ik ook niemand mee lastigvallen. En daar gaat dit boek ook niet over. Maar zoals blijkt uit de geschreven werkelijkheid, onder andere die van onze taalpurist W.F. Hermans, gaat iedereen bij de apostrof zijn eigen gang, en zo hoort het ook. Wat mij boeit is wat er dan gebeurt en wat daar het achterliggend systeem van is.

Maar zelfs als we het geheel gefatsoeneerd zouden hebben volgens de bovengenoemde verbeteringen, dan is het nog steeds niet zo dat we klaar zijn met het apostrof-probleem voor genitieven. Als een naam eindigt op een sisklank, dan komt er een apostrof achter de naam. Welke sisklank het is en hoe je die schrijft zijn zaken van ondergeschikt belang. Het kan gaan om een *s* of een *sj*-achtige klank. In deze gevallen is de aanwezigheid van de genitief-*s* alleen nog zichtbaar door de apostrof, en dus hebben we hier een zuiver geval van Korterlands in de schrijftaal, want eigenlijk had je kunnen verwachten dat het *Keess hond* zou zijn. Maar net als bij *iets viess* of *iets typischs* (zie hoofdstuk over de medeklinkerdiefstal) halen we de tweede *s* weg, maar nu komt er een apostrof voor in de plaats. De apostrof ontwart hier niets. *Kees hond* zou ook prima kunnen. Misschien is het toch het slechte geweten van de medeklinkerdief dat hij hier een spoor achterlaat.

Voorbeelden met een finale *s*-klank:

Kees' hond	Hans' worst,
Liz' zonnebril	Paz' poort
Trix' paleis	Alex' villa
Den Bosch' Sint Jan	Strauss' walsen

Voorbeelden met een *-sj*-klank:

Bush' of George' witte huis
Mulisch' aanslag

Opmerkelijk is dat we de *s* die geschreven staat aan het eind van de Franse naam *Charles* niet uitspreken, het klinkt ongeveer als *sjarr@l*. De genitief-*s* in *Charles' chansons* maakt de uitspraak tot *sjarr@ls*, maar omdat de niet uitgesproken *s* wel wordt gespeld in het Frans is de apostrof voldoende om die *s* tot genitief-*s* te maken. Dus nu gaat het niet om de apostrof na een *s*-klank, maar na een woord met een geschreven, maar niet

uitgesproken s. De Franse spelling is in veel opzichten nog veel wonderlijker dan de Nederlandse. Niet alleen spellen ze veel lettergrepen die ze helemaal niet uitspreken. Nog veel gekker is dat ze *oo* zeggen en dan schrijven ze het niet met een *o* of twee *o*'s, maar met drie andere klinkers, de *e*, de *a* en de *u*: *eau*, *beau*, *nouveau* etc., soms zelfs gevolgd door een niet uitgesproken *x* als in *Bordeaux*. Maar nu zeggen onze spellingsregels dat we de wijnen uit Bordeaux niet spellen als *Bordeaux' wijnen* net *Charles' chansons*, maar als *Bordeauxs wijnen*. Dit komt omdat we *eaux* uitspreken als *oo*. Dus bij de genitief van de Franse *Charles* komt geen extra *s* en alleen een komma, ondanks dat we de *s* niet uitspreken, maar bij de genitief *Bordeaux* moet wel een *s* omdat we de *x* niet uitspreken. Kunt u het nog volgen? Ik ben de draad kwijt.

Lang 's heeren wegen 's zondags in 's-Gravenhage

de des-apostrof

We hadden het in het vorige vorige hoofdstuk over de apostrof die volgde op een *s* in de genitief constructie, als in *Kees' hond* en *Hans' worst*. Hier gaat het om een apostrof die ook een genitief markeert, maar nu aan het begin, direct voor de *s*. Deze apostrof + *s* staan samen voor het in het modern Nederlands niet meer voorkomende lidwoord *des* dat we nog volop in leven vinden in het Duits (*Das Buch des Mannes*) en het Frans (*l'égalité des femmes et des hommes*). Het gaat hier om de genitiefvorm van het bepaalde lidwoord. Het gaat niet simpelweg om het lidwoord *de* waar een *s* aan is toegevoegd, want ook de genitief van *het* is *des* zoals blijkt uit *vader des vaderlands*. Vaderland is onzijdig. Als we dus een *s* zouden toevoegen aan het lidwoord was het *vader hets vaderland* geworden. In de standaardtaal verbuigen wij het lidwoord niet meer. Natuurlijk vinden we het verbogen lidwoord nog volop in vaste combinaties, meestal gevolgd door een zelfstandig naamwoord dat eveneens een genitief uitgang *-s* heeft, zoals:

Leger des Heils
 tot heil des volks
 denker/dichter/vader des vaderlands
 dag des oordeels
 openbaring/dag des Heren
 krijger des doods
 heer/zoon/vrouw des huizes
 tand des tijds
 des te meer/beter/leuker
 zonder aanzien des persoons
 steen des aanstoots
 Jan des Bouvrie
 jaren des onderscheids
 des duivels oorkussen
 om des keizers baard
 stem des volks

In deze vaste combinaties kunnen we *des* niet of nauwelijks vervangen door *'s*, want *stem 's volks* klinkt op z'n minst wonderlijk (een reden hiervoor wordt gegeven in het kader op blz. xx). En dat geldt eigenlijk ook omgekeerd. Een combinatie als *'s maandags* is zonder twijfel ontstaan uit *des maandags* maar niemand zal dat meer zo gebruiken,

tenzij men een archaïsche indruk wenst te maken. Dat 's *maandags* grammaticaal gelijk is aan *des oordeels* kunnen we duidelijk zien aan de *s* achter *maandag* en *oordeel*. Wat we ook zien is dat 's het beginpunt is van een totale verdwijning van het genitief lidwoord, want inmiddels kunnen we bij 's *maandags* het ingekorte lidwoord ook weglaten, als in *Zij doet maandags de was*. Dit proces is overigens al enige tijd aan de gang, zoals blijkt uit de eerst bekende versie van Kortjakje *Een Nieuw Lied van Kortjakje, Of 't leve en bedrijf van een Secrete Vrou in deze Stad, die so gaere de Borrel had* uit het begin van de 18e eeuw.

Altijd is Kortjakje ziek
Midden in de weeck en Sondags niet
Dan gaet zij haer hert versterken,
Midden in de week wil zij niet werken.

Dit proces van *des*-reductie schrijdt langzaam voort. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat een krant in 1906 nog kon schrijven:

"Nadat *des* Maandags de vertegenwoordigers *der* assurantie de schade hadden opgenomen, is Dinsdagmorgen reeds een begin gemaakt met het wegnemen *der* puinhopen."

Naast *des* voor *Maandags* vinden we hier ook het vrouwelijke genitief lidwoord *der* (*der assurantie*) en het meervoudige *der* (*der puinhopen*). Nu treffen we *der* vrijwel uitsluitend nog aan in vaste uitdrukkingen, of in archaïsch taalgebruik. We zouden raar opkijken als de zin uit 1906 in de krant van gisteren zou staan. Hieronder een lijst van uitdrukkingen waarin het genitief *der* voorkomt.

het schuim der aarde
oud en der dagen zat
het lengen der dagen
laatste der Mohikanen
vaart der volkeren
som der delen
Koninkrijk der Nederlanden
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde
faculteit der letteren
commissaris der Koningin (maar inmiddels: commissaris des Konings)
der Naturen Bloeme (titel van een boek van Jacob van Maerlant)

Zoals gezegd kunnen we 's eigenlijk nauwelijks meer uitspreken als *des* en vormt het, als het al verschijnt, een *s*-klank die vastzit aan het volgende woord. Dat heeft ook een grammaticaal gevolg. Normaal kunnen er tussen het lidwoord en een zelfstandig naamwoord nog bijvoeglijke naamwoorden worden geplaatst. We kunnen makkelijk naast *de winter van 1963* ook *de koude winter van 1963* zeggen. Als het gaat om een genitief lidwoord *des* dat nog productief wordt gebruikt, dan lukt dat ook. Het onderstaande citaat komt uit het treurspel *Ithys* van de schrijver Samuel Coster.

En schickt te winnen dan *des koude Winters* gheldt,
Dat zy in ledicheyt dan vrolijcke verteren.

Die 's Zomers niet en wint
moet 's Winters veel ontberen.

Samuel Coster *Ithys*, rond 1615, editie Kollewijn, Haarlem 1883

Opvallend in de tekst van Samuel Coster is dat het *des*-lidwoord en het 's-lidwoord vlak na elkaar voorkomen. Toevallig is het niet dat in *des koude Winters* het genitief lidwoord voluit wordt gebruikt, want het gereduceerde lidwoord komt alleen voor als het direct voor het zelfstandig naamwoord staat – 's *koude winters* zou niet kunnen. Ook voor ons zijn 's *vroege middags*, 's *eerste maandags* of 's *warme zomers* geheel ondenkbaar. Wel goed is 's *maandagsmiddags* of 's *wintersavonds*. Hier lijken *maandags* en *winters* voorbepalingen te zijn en deel uit te maken van het hele woord. Op dezelfde manier als je ook kunt zeggen 's *namiddags*. Toch is dat niet helemaal bevredigend, want het zou eigenlijk 's *maandagmiddags* moeten zijn, zonder *s* tussen *maandag* en *middag*. Want je zegt tenslotte ook "Ik doe de was op maandagmiddag", zonder *s*. Een andere benadering zou kunnen zijn dat het 's *maandags 's middags* is. Dan is er een *s* teveel, maar dat is geen probleem, want net als in de genitief van Kees – Kees' – valt die *s* zowel in de uitspraak als in het schrift weg. Dan zijn het dus eigenlijk twee tijdsindelingen na elkaar, die samen een woordgroep vormen, zoiets als *op maandag in de middag*. Als dat de juiste benadering is, dan moeten we de schrijfwijze aanpassen en 's *maandags 's middags* schrijven.

Er bestaat dus een grammaticale voorwaarde voor de reductie van *des* naar 's: het gereduceerde lidwoord moet zich kunnen vasthechten aan het zelfstandig naamwoord, zoals ook blijkt uit het feit dat 's niet door een pauze kan worden gescheiden van het zelfstandig naamwoord. Je kunt niet zeggen: *"ik heb 's uhhhh winters geen jas aan" maar wel "ik ben des uhhhh duivels". Het gereduceerde lidwoord gedraagt zich als een zogenaamde 'clitic', een zwak element dat vastplakt aan wat anders. Dat verschijnsel kennen we vooral uit talen als het Frans waar zwakke persoonlijke voornaamwoorden aan het werkwoord vastzitten, zoals in *Je t'aime*, waar het voornaamwoord *te* vastzit aan het werkwoord *aimer*. Het gaat dus niet simpel om een verzwakking van *des* naar 's. Er komt meer bij kijken en de grammatica bepaalt of een reductie kan plaatsvinden of niet. We reduceren het lidwoord aan de voorkant – dat geven we aan met een apostrof – en plakken het aan de achterkant vast aan het naamwoord – dat zouden we dan ook met een apostrof kunnen weergeven; dan zou het 's'*maandags* worden.

Maar het is niet alleen de structuur die zich hier laat gelden. Het lijkt er op dat slechts bepaalde groepen woorden zich goed laten combineren met 's, uitgesproken als een *s* voorafgaand aan het hoofdwoord. Het zijn vooral tijdsindelingen die veel voorkomen.

DAGINDELING

's morgens 's ochtends

's middags

's avonds

's nachts

WEEKINDELING

's zaterdags

's zondags

's maandags

's woensdags
maar niet:
*s dinsdags
*s donderdags
*s vrijdags
JAARINDELING
's winters
's zomers
maar niet:
*s lentes
*s herfst

Waarom we 's *dinsdags*, 's *donderdagdags* en 's *vrijdags* niet of nauwelijks aantreffen, heeft met de uitspraak te maken. Hierboven zagen we dat 's vastplakt of clitiseert aan het volgende woord en aangezien de opeenvolging *sd* aan het begin van een woord in het Nederlands niet voorkomt, wordt het proces van clitisering geblokkeerd. Ook 's *vrijdags* treffen we niet veel aan en ook hier is het resultaat van clitisering een cluster van medeklinkers dat niet in onze taal voorkomt – *sv* – ondanks dat het iets beter uitspreekbaar lijkt dan *sd* aan het begin. In deze drie gevallen ontstaat er een min of meer ongeoorloofd groepje medeklinkers aan het woordbegin – geleerd gezegd een ongrammaticaal initieel consonantcluster. Maar gelukkig kunnen we hier ook gebruik maken van het volledig weghalen van het genitief lidwoord. *Dinsdags*, *donderdagdags* en *vrijdags* zijn geheel onproblematisch, en vanwege de *s* aan het eind nog steeds te herkennen als genitief. Mogelijk is dit drievoudige probleem met de clitisering de reden dat we bij de dagen van de week de 's kunnen weglaten terwijl dat (nog) niet mogelijk lijkt bij de dagindeling, want *ochtends* en *nachts* komen niet voor.

Maar onuitspreekbaarheid kan niet de reden zijn dat 's *lentes* niet voorkomt, want *sl* aan het begin van een woord is prima. De ongrammaticaliteit van 's *lentes* moet daarom een andere oorzaak hebben. Volgens het meest omvangrijke woordenboek ter wereld, *het Woordenboek der Nederlandsche Taal*, bestonden er in eerdere fases van onze taal twee vormen voor lente: *lente* en *lenten*. Het eerste was vrouwelijk en het tweede werd meestal mannelijk gebruikt. Als *lente* vrouwelijk is, dan is het geen wonder dat 's *lentes* niet voorkomt, want dan zou het genitief lidwoord *der* zijn, en niet *des*. Er zijn twee ondersteunende overwegingen om *lente* te beschouwen als vrouwelijk. In sommige gebieden in Nederland bestaan er nog vormelijke verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke zelfstandignaamwoorden. Een van die gebieden is Limburg en daar zijn er dialecten die het vrouwelijke *die Lente* gebruiken, en niet *deh Lente*. Een tweede aanwijzing is dat we vooral in wat oudere literatuur regelmatig *der* vinden als genitief lidwoord voorafgaand aan *lente*, zoals in "het aanbreken der lente", "de bloemen der lente" of "het begin der lente".

versje uit poezie-album uit 1928:

Wees rein als de bloemen der lente
Want schoon is het beeld Uwer jeugd
De kroon die een meisje moet sieren
Is eenvoud, vroomheid en vreugd

Natuurlijk vinden we *des zomers* wel regelmatig, zoals in de beginregel van het onderstaande gedicht Oktober van J.C. Bloem.

October - J.C. Bloem (1917)

De hooge vloed des zomers is vergleden;
Nog gister wiegden we in zijn diepen schoot,
Nu proeven wij, bij 't 's morgens buiten treden,
Iets in de lucht van zaligheid en dood.

Maar hoewel we naast *'s zomers* niet *'s herfst*s vinden, komt naast *des zomers* wel *des herfst*s voor. Zo schrijft Willem Blaeu in zijn Tweevoudigh Onderwijs in 1655 over de baan van de zon:

Van den 22 Iunii tot den 22 September, de tydt des Somers, doorloopt hy de teekens van Cancer, Leo en Virgo, tot aen 't Equinoctium *des Herfst*s. Voorder tot den 22 December, de tydt *des Herfst*s, gaet hy door de teekens van Libra, Scorpilus en Sagittarius, tot aen 't Winter-Solstitium ofte Sonnestant.

T W E E V O U D I G H
O N D E R W I I S
van de Hemelsche en Aerdsche
G L O B E N ;

Het een
Na de meyning van P T O L E M E V S
met een vasten Aerdkloot ;

Het ander
Na de Natuerlijke stelling van N. C O P E R N I C V S
met een loopenden Aerdkloot :

Beschreven door W I L L E M I. B L A E U ;

En gevoegt na de Globen en Sphaeren by hem uitgegeven.

AMSTERDAM,
Ter Druckerye van J O A N B L A E U.
M D C L V.

Herfst is mannelijk en dus zou *'s herfst*s net zo goed gevormd moeten kunnen worden als *'s zomers*. Voor het niet voorkomen van *'s herfst*s zouden we kunnen denken dat *'s herfst*s niet goed uitspreekbaar is, want ook *sh* lijkt onwelgevormd aan het begin van een

woord. Toch kan dat niet zomaar de reden zijn. Er zijn geen Nederlandse woorden die met *sh* beginnen, en voor zover er leenwoorden zijn die we met *sh* schrijven, spreken we die uit met *sj*, zoals *show* en *shoppen* en dat is een oer-nederlands begin als in *sjofele Sjaak sjokt*. Maar zoals we kunnen zien aan de plaatsnaam *'s-Hertogenbosch* en de uitdrukking *langs 's heren wegen* is *sh* wel uitspreekbaar. Als we googelen, dan wordt *'s herfst*s ook inderdaad een heel enkele keer gebruikt.

strofe uit een lofdicht van de 'joggende dichter' Gerard Smit over de Amstel:
Langs de Amstel, strofe XI

's Herfst's sterflucht vlaagt langs je oever
Bomen blikken met de dag wat droever
En jij? Blijf jij altijd jezelf gelijk?
Of stroom je ook wel eens wat stroever?

Maar waarom lijkt *'s herfst*s zoveel slechter dan bijvoorbeeld *'s-Hertogenbosch*? Het ligt niet aan het ongebruikelijke eind van het woord waar we vijf medeklinkers aantreffen, want *des herfst*s komt. zoals we zagen, voor en ook grammaticaal lijkt er weinig aan de hand met dit hele zware kluitje medeklinkers aan het eind van het woord. De reden voor het verschil tussen *'s-Hertogenbosch* en *'s herfst*s ligt in het verschil in lettergreep-structuur. Dat is een vrij technisch verhaal.

's herfst in 's-Hertogenbosch

Om een mogelijke verklaring te vinden voor het verschil in acceptabiliteit tussen *'s-Hertogenbosch* en *'s herfst*s neem ik u wat verder mee de fonologische theorie in. Het belangrijkste punt is dat de *h* niet goed combineert met een voorafgaande *s*. In het Engels horen we de *p*, de *t* en de *k* aan het begin van een woord met een lichte *h* uit te spreken; wij noemen dat *geaspireerd*. Woorden als *put*, *take* of *cook* klinken een beetje als *p^hoet*, *t^heeek*, *k^hoek*. Engelsen zijn dol op aspiratie – en het ontbreken daarvan ontmaskert de buitenlander –, maar niet als er een *s* in de buurt is, want *steak* klinkt niet als *st^heeek*, maar als *steek* en *sake* niet als *s^heeek*, maar als *seek*. Dit is niet een toevallige eigenschap van het Engels, maar lijkt gemotiveerd door ons spraakorgaan. Het is bepaald niet simpel om een sisklank als de *s* te aspireren. Je zou kunnen zeggen dat het Engels beginconsonanten wil aspireren tenzij het spraakorgaan zich daartegen verzet. Dus als in het Engels de *s* zich al verzet tegen aspiratie, dan is dat in een minder aspirerende taal als het Nederlands helemaal het geval. Laten we dus aannemen dat *sh* of een geaspireerde *s* in het Nederlands niet voorkomt.

stelling 1: de *s*-klank kan niet gevolgd worden door een *h*-klank

Deze conclusie zou *'s-herfst*s verantwoorden, maar *'s-Hertogenbosch* niet. Er is echter een oplossing waardoor *sh* schijnbaar mogelijk wordt. We kunnen de *h* in de uitspraak laten verdwijnen, zoals we bijvoorbeeld zullen zien bij de reductie van *het* tot *@t*. De genitief *s* in *'s-Hertogenbosch* zou dan de *h* in de uitspraak kunnen verdringen, en inderdaad, we zeggen *sertogenbos* en niet *shertogenbos*.

stelling 2: we kunnen de *h*-klank laten verdwijnen onder invloed van een voorafgaande *s*

Maar waarom dan niet [serfstʃ] in plaats van [sherfstʃ]? De reden hiervoor ligt in een ander stukje fonologie. Lettergrepen die sterk zijn en de klemtoon dragen kunnen bijna niet veranderd worden door hun omgeving, door fonologische regels; die zijn relatief onaantastbaar. In de Optimality Theorie, de meest gangbare fonologische theorie van dit moment, heet dat principe *Faithfulness*.

stelling 3: sterke lettergrepen zijn 'faithful'

Zwakke lettergrepen kunnen wel aangepast worden. Neem een proces als klinkerreductie (zie ook hoofdtuk xx). We kunnen *banaan* veranderen in *b@naan*, maar zeker niet in *ban@n*, want *naan* is de sterke lettergreep.

Hetzelfde voor de onderstaande woorden:

minist@r -->	m@nist@r	maar niet	min@st@r
muziek -->	m@ziek	maar niet	muz@k
economie -->	ec@nomie	maar niet	@conomie
pastoor -->	p@stoor	maar niet	past@r

Een zelfde redenering zouden we kunnen volgen bij *h*-deletie na een initiële *s*: alleen in zwakke lettergrepen. In 's-Hertogenbosch is *bosch* de kampioen en dus kan er gerommeld worden aan de zwakkere broeders, in dit geval kan de *h* weggehaald worden. In 's *herfstʃ* is er maar één lettergreep, en dus is die lettergreep sterk want er is er altijd één de sterkste. Nu kan er niet worden gerommeld en blijven we zitten met een onwaarschijnlijke geaspireerde *s*.

stelling 4: *h*-deletie na *s* treedt alleen op in zwakke lettergrepen

Nu kunnen we het verschil tussen 's *herfstʃ* en 's-*Hertogenbosch* begrijpen. Maar er is meer. Neem de uitdrukking *langs 's he(e)ren wegen* of de Zeeuwse plaats 's-*Heer Arendskerke*. Op het eerste gezicht hebben we nu al weer uitzonderingen op stelling 4. Toch is dat maar schijn. Het heeft te maken met de omvang van het stukje zin waarvoor je berekent wat de sterkste lettergreep is. In *heren* is *he* sterk, maar binnen de woordgroep *langs 's heeren wegen* is dat *we*. Zo'n grotere eenheid om het gewicht van lettergrepen te berekenen noemen we een 'prosodisch domein'. Het lijkt er op dat de berekening van de sterkte gebeurt op het niveau van de woordgroep.

stelling 5: sterkte van lettergrepen wordt bepaald op het niveau van de woordgroep

Stelling 5 doet de correcte voorspellingen voor *langs 's heren wegen* en 's-*Hertogenbosch* want de *h* maakt nu deel uit van een relatief zwakke lettergreep, althans niet de sterkste lettergreep van de woordgroep. Maar kunnen we deze aanname ook ondersteunen? Een directe voorspelling is bijvoorbeeld dat we naast 's-*Hertogenbosch* wel *het bosch des hertogs* kunnen hebben, maar niet *het bosch 's hertogs*. De reden daarvoor is dat *het bosch* en *des hertogs* twee woordgroepen en twee prosodische domeinen zijn. In dat geval maakt de *h* van *hertog* deel uit van de sterkste lettergreep binnen het prosodisch domein en is *h*-deletie onmogelijk (stelling 4). Dat zien we ook in Psalm 29 (zie onder) waar in zes coupletten zes gevallen van de des-apostrof kunnen worden aangetroffen:

's Hoogsten Naam
's Heeren heerlijkheid
's Heeren stem (3x)
's Heeren wonderstem

In al deze gevallen staat de genitieve zelfstandignaamwoordgroep als voorbepaling bij een zelfstandig naamwoord. In dat geval is de hele zelfstandig naamwoordgroep het prosodisch domein, waarbij resp. *naam*, *heer(lijkheid)*, *stem* en *won* de sterke lettergrepen zijn. *H*-deletie kan vervolgens optreden. Het lijkt niet toevallig dat er niet staat: *de naam 's Hoogsten*, *de heerlijkheid 's Heeren*, *de stem 's Heeren* of *de wonderstem 's Heeren*. In die gevallen had er volgens de hier gepresenteerde theorie *des* moeten staan in plaats van 's. Hoewel de genitief vrijwel uit onze taal verdwenen is, klopt dit verhaal met mijn intuïties; naar mijn oordeel is *de stem des Heren* goed en *de stem 's Heren* niet.

Zo zien we dat we klankleer (initiële consonantclusters, aspiratie, lettergreep-structuur), vormleer (mannelijke vs vrouwelijke lidwoorden) en zinsleer (clitisering van onbeklemtoonde elementen, prosodische domeinen) nodig hebben om te begrijpen hoe de *des*-apostrof werkt.

's-Heer Abtskerke,
's-Heer Arendskerke,
's-Heer Hendrikskinderen
's-Gravenhage
's-Gravendeel
's-Gravenland
's-Gravenmoer
's-Gravenpolder,
's-Gravenwezel
's-Gravenzande
's-Heerenberg
's-Heerenbroek
's-Heerenhoek
's-Herenelderden
's-Hertogenbosch

Maar we vinden de *des*-apostrof nog in andere omstandigheden. De psalmen staan er vol mee:

Psalm 29 : 1

Aardse machten, looft den *Heer*!
Geeft den Heere sterkt' en eer.
Dat de lof van '**s Hoogsten** Naam,
Aller groten roem beschaam'.
Vorsten, 't voegt u, Hem, in 't midden;
Van Zijn heiligdom t' aanbidden,
't Voegt u, met de Godgetrouwen,
'**s Heeren** heerlijkheid t' ontvouwen.

In dit ene vers vinden we tien maal een apostrof, waarvan er twee kunnen worden gerekend tot de categorie *des*-apostrof. We zien '*s Hoogsten Naam* en '*s Heeren heerlijkheid*. De andere acht behoren tot de categorie *stommere-e-apostrof* die we later aan de orde stellen. Maar in alle tien de gevallen van de apostrof gebeurt er iets bijzonders. De apostrof geeft aan dat er een lettergreep wegvalt. En dat is nodig ook, want anders past de tekst niet meer bij de melodie. Zouden we alles weer tot volledigheid aanvullen, dan bevat de tekst te veel lettergrepen en kan deze psalm niet meer goed worden gezongen op de gekozen melodie. We hebben dus te maken met metrum-drang. Het metrum zet de tekstschrijver en de zanger er toe aan om onbeklemtoonde lettergrepen weg te laten, en dat noteren we met een apostrof. Om te horen dat dat inderdaad het geval is, kunt u dit vers op youtube beluisteren: [<http://www.youtube.com/watch?v=k8qMUrC2FRI>].

Je zou eigenlijk kunnen zeggen dat die psalmschrijvers een beroerde berijming hebben afgeleverd want ze moeten een beroep doen op vrij onnatuurlijke processen. Wie zegt nu in het dagelijks leven 'Ik wens je veel sterkt' en geluk'? Maar voor ons doel is deze enigszins kromme taal prachtig, want het strooien met apostrofs gebeurt bepaald niet willekeurig. Het leidt ons tot inzichten in de structuur van het taalsysteem.

Hoewel we ze niet veel meer aantreffen, zijn *des* en de *des*-apostrof nog niet helemaal dood. We vinden af en toe nog wel teksten waarin ze buiten de eerder genoemde uitdrukkingen om voorkomen. Zo vinden we de '*s* in de volgende voorbeelden:

- De prostaat: '*s mans probleemgebied* (website UZ Leuven)
- '*s Mans liefste is zijn ergste vijand* (kop Volkskrant)
- Napoleon: Van arm kind tot '*s lands grootste held* (histotheek.nl)
- Marcel Kalisvaart is '*s werelds beste illusionist* (kop AD.nl / juli 2012)
- '*s Werelds hoogste toren staat in Tokyo* (nieuws.nl / juli 2012)
- verkiezingsaffiche Colijn (1925)

Ook in dit soort gevallen houdt de 's zich aan de eerder besproken regels. We vinden regelmatig *des vriends* maar nooit *'s vriends* (vergelijk **'s vrijdags*). Wonderlijk is dat we af en toe wel *'s doods* vinden (vergelijk **'s dinsdags, *'s donderdags*). Zo schrijft de dichter des vaderlands van de 17e eeuw:

Hij komt ze van 's doods schaduwen ontslaan,
En breekt hun boei, daar zij geketend wonen.
Dat geeft hun stof, zijn goedheid, stadig aan,
En wonderen hij elk met lof te kronen.

Joost van den Vondel (1587-1679) CVIe HARPZANG. A^o. 1656 Confitemini Domino.

Het was kennelijk een harpzang. Dan ben ik benieuwd hoe men *'s doods* heeft gezongen. Als één of als twee lettergrepen cq versvoeten? Ik verwar m'n tong als ik het als één probeer uit te spreken of te zingen en als 's als *des* zou worden gezongen is er geen reden om 's te schrijven. Vondel moet het hier wel erg moeilijk gehad hebben om zijn tekst in de versregel te persen.

Ten slotte valt over de *des*-apostroef nog op te merken dat de reductieregel die van *des* de afkorting 's maakt slechts werkt als het gaat om een 'echt' lidwoord. In uitdrukkingen waarin *des* optreedt maar niet langer herkenbaar is als genitief lidwoord of waarin *des* samen met het volgende woord een ander woord vormt – een lexikale eenheid vormt – is 's onmogelijk:

- *'salniettemin
- *'snoods
- *'sondanks
- *'stebeter
- *'stijds
- *'swege

Just tell me.
We **wouldnt** ever eat anybody, would we?
No of course not.
Even if we were starving?
We're starving now.
You said we **werent**
I said we **werent** dying. I **didnt** say we **werent** starving.
But we **wouldnt**.
No we **wouldnt**.
No matter what.
No. No matter what.
Because **we're** the good guys.
Yes.

Cormac McCarthy (2006) *The Road* p.136

Een ogenschijnlijk lelijke apostrof vinden we daar waar de versvoet en het metrum ons dwingen om lettergrepen kwijt te raken. We bespraken al even het eerste vers van Psalm 29 in de versie uit 1773 waar het wemelt van de apostroffen. Deze berijming was op last van de Staten-Generaal gemaakt door een commissie van negen predikanten, afkomstig uit de negen Provinciën, en is in 1773 aan de Staten-Generaal overhandigd.

Wij onderschreevene Predikanten, door de Heeren Staaten der respective provinciën en van het landschap Drenthe gecommitteerd, en volgens Resolutie van hunne Hoog Mog. Heeren Staaten-Generaal der Vereenigde Nederlanden vergaderd zijnde tot verbetering der Nederduitsche Rijmpsalmen, verklaaren het achterstaande Boek der Psalmen, nevens de Gezangen, bij de Gereformeerde Kerken van Nederland in gebruik, overeenkomstig onze gedaane keuze, gemaakte veranderingen, te houden aangenoomen spel- en schrijfregels geboekt te zijn, en dus voor het eenige echte afschrift van dezelve.

Een aantal van de apostroffen in dit vers lijkt, ondanks 'de aangenoomen spel- en schrijfregels' de taal geweld aan te doen. Het gaat hier om *beschaam'* dat *beschame* had moeten zijn, *sterkt'* dat *sterkte* had moeten zijn, en *t'aanbidden* en *t'ontvouwen* waar *te* ten onrechte wordt vervangen door een aan het werkwoord vastgeplakte *t*. Het ziet er uit als een gekunsteld procedé dat vooral dient om het aantal versvoeten in overeenstemming met het metrum te houden. Je zou zeggen: gemakzuchtig geknutsel van tweederangs dichters. Maar ja, het waren ook predikanten.

Psalm 29 : 1

Aardse machten, looft den *Heer'*!
 Geeft den Heere *sterkt'* en eer.
 Dat de lof van 's Hoogsten Naam,
 Aller groten roem *beschaam'*.
 Vorsten, 't voegt u, Hem, in 't midden;
 Van Zijn heiligdom t' aanbidden,
 't Voegt u, met de Godgetrouwen,
 's Heeren heerlijkheid t' ontvouwen.

Je zou dat ook op kunnen maken uit de vergelijking met hetzelfde vers in de nieuwe berijming uit 2006.

Hemelingen, buigt u neer,
 geeft de Here kracht en eer,
 geeft de Here heerlijkheid,
 looft zijn naam en majesteit.
 Looft Hem om zijn grote daden,
 dient Hem in uw feestgewaden.
 Komt u voor de Here buigen,
 hulde aan uw God betuigen.

Niet één apostrof te bekennen. Wat u mooier vindt, de oude of de nieuwe, hangt natuurlijk af van de god waarin u gelooft. Wellicht wilt u zelfs terug naar de berijming van Petrus Datheen uit 1566, die in Zeeland nog schijnt te worden gezongen.

Ghy Princen end ghy Heeren,
Begaeft met grooter eeren,
Schryft Godt toe alle t'saemen,
Syn kracht end lof bequaeme.
Wilt hem sulcken prys bewysen,
Als sijn macht niet om vol prysen,
Toestaet, end' in sijn woningh' goet,
Buyghet hem die knyen met ootmoet.

Vanuit Korterlands perspectief is de nieuwe berijming saai. Niets te beleven. Dus terug naar de berijming uit 1773, die nog veel wordt gezongen, zoals u op youtube zelf kunt vaststellen.

Al die apostroffen maken het psalm tot gewijde geheimtaal, de tale Kanaäns: wij van de rechte leer spreken ons eigen kromme Nederlands om te laten zien dat wij anders zijn. Het zij de Kanaänieten vergund. En wij kunnen verder met de apostrof. We zien dat er in de vijf gevallen van een rechterapostrof in vers 1, telkens een @ moet wegvallen: *Heer'*, *sterkt'*, *beschaam'*, *t'* en *t'*. Bovendien zien we dat deze @ alleen wegvalt voor een klinker of voor het einde van de regel. Dat is niet toevallig, of een specifieke eigenschap van de psalmtaal. Hier stuiten we op een principe van de spreektaal dat ook wel sandhi wordt genoemd. Als wij in snelle, lopende spraak *te eten* zeggen, dan klinkt dat als *tet@*, de woorden *te* en *eten* plakken aan elkaar en in de uitspraak valt de @ weg. Maar als wij *te vreten* zeggen, dan klinkt dat als *t@vret@*, en niet als *tvret@*. Het gaat in beide gevallen om drie lettergrepen. In het eerste geval kunnen we die als twee lettergrepen uitspreken, en in het tweede niet. Dat is precies wat de psalmdichter aangeeft met de apostrof: zing *te ontmoeten* niet als *t@ ontmoet@*, maar, zoals je het uitspreekt in een lopende zin, als *tontmoet@*, dan past de zin bij de melodie.

Ook weten we dat we aan het eind van een zin of een samengesteld woord de boel nogal eens willen afraffelen en stukjes taal inslikken. Zo is de slot-*n* in werkwoorden en meervouden in hoog tempo aan het verdwijnen (zie x.x.). De @ aan het eind van simpele woorden is ook gevoelig voor deletie. Er zijn woorden waarbij dit procedé inmiddels geleid heeft tot twee mogelijkheden:

aarde -	aard
einde -	eind
garde -	gard
Here -	Heer
keuze -	keus
leuze -	leus
schande -	schand (te schand maken)
stonde -	stond
wonde -	wond

Kortom, de rechterapostrof in de 1773-versie van psalm 29 is een spreektaalkomma waarbij een @ aan het eind van een woord wordt weggelaten voor een klinker of aan het eind van de zin. Niet als er een medeklinker volgt. Het ziet er uit als geknutsel, maar het is wel een leesteken in de ware zin van het woord: een aanduiding dat je de zin op een specifieke manier moet lezen, namelijk zonder de @ die er eigenlijk zou moeten staan uit te spreken. Die aanwijzing is nodig voor het metrum want de tekst moet passen bij het aantal lettergrepen dat het vers toestaat. Hoewel het niet het toppunt van zuivere poëzie is, is het weglaten van onbeklemtoonde klinkers een procédé dat bekend is uit de spreektaal en dat hier wordt ingezet als de tekstschrijver, in dit geval de 18e eeuwse psalmrijmelaar, even geen betere oplossing kan vinden.

Een speciaal geval is de apostrof die aangeeft dat er een @ wordt weggelaten in woorden die een @ hebben in een lettergreep die direct gevolgd wordt door een lettergreep die ook zwak is. Ook hier is metrumdwang de reden tot deze kunstgreep. Het woord *kinderen* bijvoorbeeld heeft aan het eind twee zwakke lettergrepen die beide een @ als klinker hebben. In sinterklaaspoëzie treffen we dan soms ook *kind'ren*:

Hoor wie klopt daar kind'ren,
 Hoor wie klopt daar kind'ren.
 Hoor wie klopt daar zachtjes tegen 't raam.
 't Is een vreemd'ling zeker, die verdwaald is zeker.
 'k Zal eens even vragen naar zijn naam.

Ook *vreemd'ling* valt onder deze 'stijlfiguur' want de laatste lettergreep *ling* is evenals de weggelaten @ zwak. Ook hier is het de spreektaal die de aanwezigheid van de apostrof bepaalt, want in deze gevallen kunnen we inderdaad de eerste zwakke lettergreep weghalen en dat komt in dit geval goed uit voor het metrum.

Zo'n ≠ Zo 'n

<i>Als hij ooit bij me weggaat, heb ik zo 'n andere man</i>	uitspraak: zo @n
<i>Sinds hij niet meer werkt, heb ik zo'n andere man</i>	uitspraak: zoon

Zo'n (uitspraak *zoon*) is niet de gereduceerde vorm van *zo een* (uitspraak *zo @n*):
ik heb zo'n honger
ik heb zo'n vijfduizend boeken
ik heb zo'n problemen met mijn man

'k hou 't 'r op

de stomme-e-apostrof

Tot nu toe spraken we over apostroffen die geen eigen uitspraak hebben:

- de **plaats-apostrof** (zie het hoofdstuk over plaatsnamen) want *A'veen* staat voor *Amstelveen*;
- de **des-apostrof** want je zegt *smorgens* en bedoelt *des morgens*;
- de **metrum-apostrof** van *vreed' op aard'* die bedoeld is om aan te geven dat een @ niet moet worden uitgesproken;

- ook de **ontwarrings-apostrof** van *oma's ski's* heeft geen uitspraak want de apostrof dient hier uitsluitend als onderscheidingsmiddel.

In deze paragraaf zien we dat de apostrof ook een uitspraak heeft, en vrijwel altijd correspondeert met de schwa, de klank die in het hoofdstuk over de klinkerdief en de klinkerverzwakker ook zo'n prominente plaats innam. We komen daar de apostrof ook tegen, maar laten hem grotendeels links liggen. Maar nu is er alle ruimte voor de zwakste klinker geschreven met het kleinste schriftteken.

Kleine woordjes als voornaamwoorden en lidwoorden kunnen onder bepaalde voorwaarden (zie hoofdstuk Klinkerdief) verzwakken. Om de verzwakte vorm aan te geven, schrijven we in verschillende gevallen een apostrof:

het	-	't
hem	-	'm
haar	-	'r / d'r
mijn	-	m'n
zijn	-	z'n
ik	-	'k
een	-	'n
er	-	'r
eens	-	's / 'ns

Deze apostrof bevindt zich telkens aan het begin of in het midden, en niet aan het eind van het woord. Dus waar *zijn* wordt afgekort tot *z'n* wordt de gerduceerde vorm van *zij* niet geschreven als *z'*, maar als *ze*. Ook als de *n* van het bezittelijk voornaamwoord wordt weggelaten, zien we niet *m'* of *z'* maar vinden we in informele schrijftaal vaak *me vriend* of *se vriendin*. De systematiek lijkt te zijn dat aan het eind van een woord de enkele letter *e* altijd verwijst naar een @. Er is dus geen teken nodig om aan te geven dat je de *e* als een @ uitspreekt. Vooraan en in het midden, in gesloten lettergrepen, kan de *e* ook de *e* van *weg* zijn en dus wordt de @ in dit soort woordjes geschreven met een apostrof. Zouden we naast het sterke *zijn* het zwakke voornaamwoord schrijven als *zen* dan zijn er twee uitspraken mogelijk: *zen* en *z@n*. Om aan te geven dat het *z@n* moet zijn, schrijven we *z'n*. Zouden we dus in het Nederlands de @ met een apart teken schrijven, zoals vaak in dit boek, dan is deze apostrof niet meer nodig, en kunnen we beter @t, @n etc. schrijven.

De bovenstaande redenering gaat niet helemaal op voor de reductie van *eens*.

er was er eens ...

Er was er eens een ouwe rus
die leefde in de kaukacus
en was verliefd op olga

kinderliedje

er was er 's ...

Er was er 's een brievenbus die op een pleintje stond
Een mooie rooie brievenbus, hij had een open mond.

Annie M.G. Schmidt

er was er 'ns ...

Er was er 'ns een paard, en d'r naam was Trix

Cocktail Trio

er was er es ...

Er was er es een rijke boer die aarsdom was, geen kinderen,
maar wel een os en een ezel had.

Volksverhalenbank, Meertens Instituut

er was ereis ...

Er was ereis een koning; hij heette Lariloff,
het was een beetje zielig, want die koning had de bof

Annie M.G. Schmidt